

JAARBOEK

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

Commissie van Redactie:

Mr. J. VAN KUYK ('s-Gravenhage).

Dr. W. F. BAX (Amsterdam),

Dr. J. W. A. VAN HENGEL (Utrecht),

Dr. J. H. JONGKEES (Bussum).

XXXV 1948,
EERSTE GEDEELTE.

AMSTERDAM

UITGAVE VAN HET GENOOTSCHAP

1948

HET GODSDIENSTIG ELEMENT IN DE ICONOGRAPHIE
VAN DE NEDERLANDSCHE HISTORIEPENNINGEN
UIT DEN TACHTIGJARIGEN OORLOG

door

Dr. M. J. M. VAN DER HEIJDEN

Het is opmerkelijk, dat de groote belangstelling, welke vooral in de zeventiende en achttiende eeuw voor de historiepenningen bestaan heeft, steeds veel meer gericht geweest is op de gebeurtenissen, welke tot het vervaardigen van de penningen aanleiding gaven, dan op de vormenspraak, den beeldinhoud en de makers van de penningen zelf. Zoowel de titel van Bizot's *Medalische Historie der Republyk van Holland* als de ondertitel van Gerard van Loon's standaardwerk spreken deze opvatting ten duidelijkste uit.

Wanneer men echter de moeite neemt, om ook in de vormenspraak en de iconographie van de penningen dieper door te dringen, blijkt de penningkunde een belangrijke hulpwetenschap te zijn bij de bestudeering van het geestesleven onzer voorvaderen. De hierna volgende studie moge een kleine proeve zijn van de mogelijkheden, welke voor den cultuurhistoricus in de penningkunde verborgen liggen. Wij kozen daartoe de periode der „Nederlandsche Beroerten“, waarin de penningen met het lied en de prent de dragers zijn van propaganda en polemieek.

Bij de groep penningen, welke hun voorstelling aan de „*werkelijkheid*“ ontleenen, blijken de voorstellingen van religieuzen aard vrij zeldzaam. De bij Van Loon afgebeelde penning, welke een voorstelling draagt van den beeldenstorm en van de straffen, welke daarop zijn gevolgd, is eerst in later tijd voor een „*lief-*

hebber" gemaakt¹⁾. Belangrijker is de hartvormige draagpenning, die betrekking heeft op den aanvang der Nederlandsche Beroerten en die waarschijnlijk stamt uit de eerste helft van het jaar 1567. Op de voorzijde van den penning is het jaartal 1560 aangebracht, het begin der troebelen. Behalve de aanbieding van het smeek-schrift der edelen is op deze zijde een hagepreek afgebeeld en een vergadering van zes bisschoppen rond kardinaal Granvelle. Ongetwijfeld zijn hier de bisschoppen der Mechelsche kerkprovincie bedoeld, de eenige der drie Nederlandsche kerkprovincies, die naast een aartsbisschop nog zes bisschoppen telde. Deze bijzonderheid zou mede als argument kunnen dienen, om den penning in de Zuidelijke Nederlanden te localiseeren. Op den voorgrond van de zaal, waarin de bisschoppen gezeten zijn, wordt een arm muisje verslonden door een gemijterde kat, een symbool van het lot, dat de Nederlanders verwachtten van den kant der nieuwe, in 1559 opgerichte hiërarchie. Minder duidelijk is echter het onderschrift van deze scène: „Granvel spiritus Fily". De Dompierre de Chauffepié, die dezen penning uitvoerig heeft beschreven²⁾, stelt aarzelend voor, dezen tekst te interpreteren als „Granvelle, geest van den paus". Het lijkt bevredigender, om het woord „Fily" te lezen als een contractie van den naam „Filippi", een oplossing, die ook door De Dompierre de Chauffepié reeds werd overwogen.

De keerzijde van dezen penning draagt het jaartal 1566, het eindpunt der eerste troebelen. De linkerhelft wordt ingenomen door een afbeelding van den beeldenstorm met als onderschrift: „Vive Dieu la santé du Roy et la prospérité des geus". Rechtsboven knielt een vrouw, die door een wapenschild en een bijschrift is aangeduid als „Germania Inferior", de Nederlandsche gewesten. Zij heft hare handen ten hemel, alwaar uit de wolken een hand verschijnt, die een hart vasthoudt. Het verklarende bijschrift luidt: „Cor regis in manu Dei". De voorstelling symboliseert de bange vrees maar ook het godsvertrouwen, waarmee de Neder-

¹⁾ Van Loon, *Beschryving der Nederlandsche Historipenningen* ('s-Gravenhage 1723—1726), I, blz. 109.

²⁾ *Oud-Holland*, XVII (1899), blz. 193—200.

landen 's konings vonnis over den beeldenstorm tegemoet zagen. Dezelfde voorstelling, maar over de twee zijden verdeeld, vinden wij terug op een penning van 1576¹⁾, waar de legende is aangevuld „Germania Inferior C(onstanter) D(eo) C(onfidens) Non Restat Spes Aliunde". Op den hartvormigen penning zien wij iets lager een vrouw, welke haar kind de borst geeft, terwijl twee andere kinderen aan hare knieën spelen. Het bijchrift vermeldt „Misericordia". Deze allegorie van de Liefde komt reeds voor op een penning van 1559, welke de Utrechtsche medailleur Steven van Herwijck te Antwerpen vervaardigde voor Hans van den Broeck, administrateur der godshuizen aldaar²⁾. Steven schijnt deze voorstelling uit Italië te hebben medegebracht, waar zij voorkomt op een penning van kardinaal Guido Ascanio Sforza, legaat van Bologna (1537—1538): „Caritas non quaerit quae sua sunt"³⁾. Zij komt ook voor op een penning van Jacob Stampfer uit Zürich in 1565⁴⁾.

Als tegenstelling tot deze Misericordia-figuur geeft onze opstandspenning de afbeelding van Margareta van Parma, met een schepnet schatten opvisschend uit een vijver, verduidelijkt door de woorden „Madame de Parma". In den rechterbenedenhoek zien wij op den achtergrond eenige galgen met gehangenen, terwijl op het voorplan eenige personen zijn opgesteld met den rechtermvinger op den mond; hun beenen zijn in steenen zuilen veranderd. Deze personen verbeelden de magistraten, die niets vermochten te doen, noch tegen het volksoproer, noch tegen de plakkatens. De letters N.V.D., welke in de afsnede van deze penningzijde zijn aangebracht, worden door De Dompierre de Chaupepié geïnterpreteerd als „Niet voor Deugt", waarbij hij dan aan de nieuwe bisschoppen denkt. Gelet op de afbeelding, waaronder de letters geplaatst zijn, lijkt het beter om te lezen: „Nil Volente

¹⁾ Van Loon, I, blz. 224.

²⁾ J. Simonis, *L'Art du médailleur en Belgique* (Jemeppe-sur-Meuse 1904), II, blz. 202, pl. XXIII, no. 4.

³⁾ *Trésor de Numismatique et de Glyptique*, Vol. IV, Tome VII, pl. XLIV, no. 6.

⁴⁾ Cat. auctie J. Schulman, Amsterdam, 17 Juni 1929, no. 254

Deo". Door den wil Gods bleven de magistraten werkeloos tegenover het volksoproer.

De eenige groote kerkelijke gebeurtenis, welke in de hier besproken periode nog op een penning is afgebeeld, is de synode van Dordt in het jaar 1619. De voorzijde van den gedenkpenning, in goud aan de buitenlandsche theologen en later ook aan alle gemachtigde raden geschonken, draagt de afbeelding van het inwendige der vergaderzaal, waar de leden der synode bijeen zijn¹⁾. Ter illustratie van de machtige positie, welke de predikanten in de Republiek bekleedden, kan worden opgemerkt, dat zij op onze portretpenningen vrij dikwijls voorkomen.

Veel belangrijker is het godsdienstig element in de groep der *typische en allegorische* penningen. Daar de penningen in de godsdienstige geschillen van de zestiende en zeventiende eeuw ook als polemische agitatiemiddelen zijn gebruikt, lijkt het gewenscht, de beide partijen hier zooveel mogelijk tegenover elkaar te stellen en thans eerst die penningen te bespreken, welke aan Spaanschen, aan katholieken kant zijn vervaardigd.

In de tweede helft der zestiende eeuw treedt hier zeer sterk de figuur naar voren van den Antwerpenaar Jacob Jonghelinck (1531—1606). Na in zijn jonge jaren waarschijnlijk een leerling te zijn geweest van den Antwerpschen Romanist Frans Floris, onderging hij later zeer sterk den invloed van Leone Leoni, die in de jaren 1548—1549 en 1555—1556 als keizerlijk beeldhouwer te Brussel werkte. Het ligt geheel in de lijn van deze beïnvloeding, dat wij in het werk van Jonghelinck herhaaldelijk *mythologische* elementen aantreffen, die somtijds zeer zonderling met christelijke gedachten zijn verbonden. Ten onrechte heeft men het mythologische element in het werk van Jonghelinck in verband willen brengen met diens veronderstelde sympathie voor het Lutheranisme²⁾. Het is immers onjuist, om het Lutheranisme te karakteriseeren als een hergeboorte van de heidensche idee in zestiende eeuwsche cultuurvormen, terwijl men bovendien te ver gaat, indien

¹⁾ Van Loon, II, blz. 105.

²⁾ Simonis, II, blz. 75 en 94.

men uit een mythologische vormenspraak tot een heidenschen gedachteninhoud concludeert. Nog te meer blijkt de onjuistheid van deze visie, wanneer men de Duitsche, dus veelal protestantsche penningen met de Italiaansche en Fransche vergelijkt; onder de laatste penningen zijn de mythologische voorstellingen veel talrijker ¹⁾.

Een eigenaardige vermenging van het allegorisch-mythologische met het godsdienstige element hebben wij op den penning, welken Jonghelinck in 1559 vervaardigde voor Christophe d'Assonville bij diens benoeming tot lid van den Geheimen Raad ²⁾. Op de keerzijde is de levensweg van den mensch afgebeeld, waarlangs drie figuren, een knaap, een volwassen man en een grijsaard op eenigen afstand van elkaar voortgaan. Links terzijde van den weg is Mercurius gezeten, die met zijn stok heenwijst naar den god Terminus, wiens beeld zich op den achtergrond bevindt. Het bijchrift: „*ENOY ΘΕΩ*” geeft aan de allegorie een hooger en zinnelijken zin: Volg geheel uw leven God en zijn geboden. Jonghelinck heeft op dit thema nog een eenvoudiger variant gemaakt, waarop in plaats van de drie reizigersfiguurtjes alleen de knaap voorkomt. Het gaat niet aan, op dezen penning van den streng-katholieken raadsman van Philips II, vervaardigd door den officieelen zegel-snijder der Brusselsche regeering, een „protestantisme” te willen constateeren, de verwerping namelijk van alle heiligen-bemiddeling tusschen God en den mensch. Dezelfde conclusie zou men dan moeten vastknoopen aan den gedachtenispenning van Laevinus Torrentius, bisschop van Antwerpen (overl. in 1595), welke onder dezelfde spreuk „*Deum sequere*” een jongeling voorstelt, die met het kruis in de hand aan een band door Christus langs het pad der volmaaktheid geleid wordt ³⁾.

Ook de penning, die in 1575 door Jonghelinck gemaakt werd voor Jan Scheyfve, behoeft niet in protestantschen zin te worden verklaard. Voor een berg, bekroond door een brandend altaar,

¹⁾ *Trésor*, Vol. IV, Tome VI—IX en Vol. VI, Tome XIV—XV.

²⁾ Simonis, II, blz. 93, pl. X, no. 2—3.

³⁾ Van Loon, I, blz. 457.

waarop het woord „Religio” is aangebracht, zit de kanselier van Brabant neergeknield, terwijl hij zijn armen omhoog heft. In zijn mantelkraag is het woord „Periculum” gegrift. De hond aan zijn voeten draagt een halsband met het woord „Fides”. Hij symboliseert Scheyfve's trouw aan den godsdienst, die in gevaar is. De figuur van den kanselier is naar links gewend, waar de „Justitia” verzinnebeeld wordt door twee lictorenbundels en op den achtergrond het eiland der gelukzaligen is afgebeeld, waarheen de uitverkorenen door het bootje van den veerman Charon worden overgezet. Rechts is de „Rebellio” weergegeven door twee strijdende ruiters voor een versterkte stad. De schikking van de figuur naar links moet wel aanduiden, dat Scheyfve in 1575 van de „Rebellio” nog niets wil weten, ofschoon het woord „Perceverantia”, dat geheel onder is aangebracht, in hem niet is bewaard. In 1576 ging hij naar de anti-Spaansche partij over¹⁾.

Katholiek-christelijke gedachten in heidensche vormtaal vinden wij nog op twee andere penningen van denzelfden kunstenaar. De eene verbeeldt Margareta van Parma in de gedaante eener Romeinsche godin, in de rechterhand het zwaard, in de linker palm en olijftakken. Te midden van de vier stormwinden en van een onstuimige zee staat zij vast op de rots. „Favente Deo” heeft zij de katholieke kerken, die in de hoeken geplaatst zijn, beschermd in zware tijden en het schip van staat, dat op den achtergrond is afgebeeld, door de woedende golven heengestuurd²⁾. Deze penning is uit het jaar 1567. De tweede penning is gegoten ter eere van Alva en draagt de afbeelding van een Romeinsch offeraltaar tusschen wapentropheeën. Een vlam stijgt ten hemel „Deo patrum nostrorum”³⁾. Dezelfde afbeelding komt voor op het rechter zijvlak van het voetstuk voor Alva's beruchte standbeeld, dat Jonghelinck in 1571 voltooide. Op een legpenning uit het jaar 1611 wordt nog een dergelijk offeraltaar aangetroffen, dat nu echter met het Christus-monogram (XP) is versierd. Boven dit

¹⁾ Simonis, II, blz. 148 v., pl. XI, no. 4.

²⁾ Simonis, II, blz. 58, pl. VIII, no. 1 en 2.

³⁾ Simonis, II, blz. 143, pl. XV, no. 2; verg. pl. B.

albaar houden twee ineengestregelde handen een Mercuriusstaf, het zinnebeeld van handel en voorspoed¹⁾).

Naast het, gedeeltelijk „gechristianiseerde”, mythologische element is het *bijbelsch-typische* op de katholieke penningen niet sterk vertegenwoordigd. Indien wij een uitzondering maken voor de pauselijke penningen, kunnen wij hetzelfde verschijnsel vaststellen voor de Italiaansche en Fransche productie, waarin eveneens het mythologisch element overheerscht.

In het jaar 1562 lieten de Staten van Zeeland te Antwerpen een legpenning slaan, welke de onrust dier tijden wel heel scherp teekent. Op de eene zijde zien wij, onder het wapenschild van Zeeland, Jezus slapende in het scheepje te midden van hooge golven. Twee leerlingen wenden zich met opgeheven handen tot den Meester met den noodkreet: „Domine salva nos perimus”. De andere zijde verbeeldt een koning met kroon en scepter, rijdende op een paard te midden der golven. Blijkens het omschrift: „In mari via tua et semitae tuae in aquis mul(tis)” is in dezen ruiter God voorgesteld, dien Zeeland vol vertrouwen als Heer over de wateren erkent²⁾).

Een zeer mooie voorstelling van de kruisiging van Christus hebben wij op den penning, welken Jonghelinck in 1563 of 1564 voor kardinaal Granvelle vervaardigde³⁾. Het tafereel is zeer uitvoerig gegeven: Christus hangt aan het kruis tusschen de twee moordenaars, bewaakt door krijgsknechten te paard. Magdalena omarmt het kruis van haren Meester, terwijl eenige andere vrouwen op het linkervoorplan hulp bieden aan Maria, die in zwijm is gevallen (*Spasmos* of *Planctus Mariae*). Op het rechtervoorplan dobbelen twee soldaten om het kleed zonder naad. Het schijnt smakeloos in deze afbeelding op een Granvelle-penning een toespeling te willen zien: zooals Christus voor het heil der wereld viel als slachtoffer van de wraak der Joden, zoo werd Granvelle

1) Van Loon, II, blz. 74.

2) Van Loon, I, blz. 58; verg. Matth. VIII, 25 en Psalm 76, vs. 20.

3) Simonis, II, blz. 110, pl. IX, no. 4; verg. blz. 118.

voor het heil van het volk opgeofferd aan de wraak der Joden van zijn tijd, terwijl de H. Vrouwen ook hem beweedden.

Uit het jaar 1585 dateert een legpenning der Staten van Henegouwen, die onder een stralende zon de ark van Noë weer geeft, waarheen de duif met den olijftak terugkeert. De tekst: „Spes nobis pacis clarior inde venit” slaat op de verovering van Brussel, Mechelen en Antwerpen door de Spaansche troepen. Vrijwel dezelfde voorstelling komt nog voor op een Brusselschen legpenning van 1648¹⁾.

Eveneens aan het Oude Testament ontleend is de voorstelling van Abel, een lam offerend, welke men aantreft op een Antwerp-schen legpenning van 1578²⁾. De voorstelling van Samson, vechtend met den leeuw, op een eveneens te Antwerpen geslagen penning van 1631, symboliseert de hoop van Philips IV, om het suikerland Brazilië aan den Nederlandschen leeuw te ontrukken. De symboliek berust op het feit, dat Samson eenige dagen na het gevecht in den kop van den door hem verslagen leeuw een honigraat aantrof. Hierop zinspeelt ook het omschrift van dezen penning: „Dulcia sic meruit”³⁾.

De Handelingen der Apostelen verhalen het wonderbaar avontuur van Sint Paulus op het eiland Malta, waar hij door een adder, die uit het stookhout kwam gekropen, in de hand werd gebeten en tot groote verbazing der inwoners ongedeerd bleef. Deze gebeurtenis is in 1566 door Jonghelinck afgebeeld op een geuzenpenning: een omwolkte hand warmt zich boven het vuur, maar wordt tegelijk door een slang gebeten. Het omschrift luidt: „Si Deus nobiscum quis contra nos”⁴⁾. Vrijwel dezelfde voorstelling vinden wij echter ook op een penning uit het jaar 1585, geslagen ter gedachtenis van den Spaanschen bevelhebber Robert de Melun. Het omschrift: „Quis contra nos” is aan hetzelfde

1) Van Loon, I, blz. 361 en II, blz. 308.

2) G. van Orden, *Handleiding voor verzamelaars van Nederlandsche Historiepenningen* (Leiden 1824—1830), I, no. 839.

3) Van Loon, II, blz. 196; verg. *Rechters*, XIV, 8.

4) *Simonis*, II, blz. 76, pl. XIII, no. 8; verg. *Handelingen der Apostelen*, XXVIII, 3—6 en *Romeinen*, VIII, 31.

bijbelvers ontleend als dat van den geuzenpenning¹⁾). Het is ongetwijfeld opmerkenswaardig, dat hier beide partijen met hetzelfde symbool en met denzelfden tekst haar zaak propageeren.

Een oud-testamentische voorstelling, welke wij eveneens aan protestantschen kant zullen ontmoeten, is die van den profeet Elias, die op zijn vlucht wonderbaar wordt gespijzigd. Zij komt voor op een legpenning van 1635: een raaf brengt den profeet een brood: „Ut pavit edax vatem corvus”²⁾). De penning zinspeelt op den naam van Engelbrecht Raveschot, die de fourageering der Spaansche troepen verzorgde.

Op de *allegorische en emblematische* penningen komen in de eerste decennia der hier besproken periode slechts weinig godsdienstige afbeeldingen of toespelingen voor. Van Jonghelinck is een Morillon-penning bewaard³⁾, waarop twee worstelende personen zijn afgebeeld temidden van een prachtig, met herders en dieren gestoffeerd landschap. De eene, in een lang min of meer priësterlijk aandoend gewaad, schijnt zich los te rukken van een krijgsman, die hem vasthoudt te midden van deze aardsche schoonheid. Verduidelijkt door de bijbelspreuk: „Unum est necessarium” herinnert deze penning wel aan de moeilijkheden, die Maximiliaan Morillon van den kant zijner familie ondervond bij zijn intrede in den geestelijken staat. Een legpenning van 1561 memoreert het oprichten van de nieuwe bisdommen door de afbeelding van een antiek rond tempeltje met den tekst: „Pietas Philippi”⁴⁾.

Behalve enkele godsdienstige opschriften valt er niets van dien aard meer te vermelden vóór het jaar 1589. Daarna komt het vertrouwen op Gods hulp en de nederige bede om zijn bijstand veelvuldiger voor, waarin wij misschien een teeken kunnen zien van een dieper doorwerken der Contrareformatie, vooral tijdens het bestuur der Aartshertogen.

1) Van Loon, I, blz. 357.

2) Van Loon, II, blz. 227; verg. III Koningen, XVII, 6.

3) Simonis, II, blz. 122 v., pl. X, no. 6.

4) Van Loon, I, blz. 51.

Zoo zien wij op een te Atrecht in 1589 geslagen legpenning een persoon ter aarde neergeknield. Met smeekend gebaar wendt deze zich tot Christus, die in een stralende wolk verschijnt. Het gebed om hulp schijnt weer moed te geven te midden der tegenlagen blijkens het opschrift: „Nil desperandum auspice Christo”¹⁾. Op een Antwerpschen legpenning uit 1590 knielt een Nederlander met samengevouwen handen voor een brandend offeraltaar. Aan God, die met uitgebreide armen in de wolken zweeft, offert hij zijn nederig en rouwmoedig hart: „Iamiam placandus Deus”. Een dergelijke penning komt voor zonder de biddende figuur, met hetzelfde jaartal²⁾.

Een te Antwerpen geslagen legpenning voor de Rekenkamer van Brabant (1591) vertoont een werelddbol, bekroond door een kruis, dat vastgehouden wordt door een hand uit de wolken, om aan te geven, hoe geheel het wereldbestel in Gods vaderhanden berust: „Cuncta in ditione Dei posita”³⁾. Merken wij op, hoe hier ook tekst en uitbeeldingsvorm geheel christelijk erfgoed zijn.

Op den legpenning, die in 1594 voor hetzelfde college werd geslagen, zien wij Brabant als een bedrukte vrouw met de armen over de borst gekruist neerzitten te midden van allerlei wapenen. Rechts op den achtergrond is een tentenkamp afgebeeld, links een brandende stad. De vrouw slaat haar oogen naar boven, waar in de wolken een zwaard en een geesetroede de oorlogsgruwelen als straffen Gods symboliseeren. Met den profeet Isaias (Jesaia) slaakt zij de biddende verzuchting: „Usquequo Domine”⁴⁾. Verwant met deze voorstelling is de legpenning, welke dezelfde Rekenkamer voor het jaar 1597 liet slaan. Nu is de vrouw echter ter aarde nedergeknield, terwijl in plaats van de teekenen van Gods toorn een troostende engel in de wolken verschijnt: „Dabit Deus his quoque finem”⁵⁾.

Van de vroomheid der Aartshertogen getuigt de gedenkpenning, die de herinnering bewaren moest aan de eerste-steenleg-

1) Van Loon, I, blz. 399; verg. Horatius, Oden, I, 7, 27.

2) Van Loon, I, blz. 414.

3) Van Loon, I, blz. 422.

4) Van Loon, I, blz. 453.

5) Van Loon, I, blz. 500.

ging van het college der Jezuïeten te Brussel in het jaar 1600. Op egn voetstuk van vijf treden staat een rond tempeltje, welks dak door zes zuilen gedragen wordt. Onder het gewelf staat een monstrans. Rond het dakkruis is het „wapenteeken” der Jezuïeten, de afkorting van den naam „Jhesus” door de letters I.H.S., aangebracht. Het opschrift: „S.J. pietati Principum” brengt dank aan de stichters, die aan de keerzijde nog eens met name vermeld worden ¹⁾. Uit hetzelfde jaar dateert een rekenpenning, waarop twee gevleugelde ineengestrengelde handen zijn afgebeeld, die samen drie dikke korenaren, symbolen van voorspoed, vasthouden. Al is dit embleem wel aan een Romeinsche munt van Nerva ontleend, alle eer wordt door het opschrift toch aan Christus gebracht: „Auspice Christo” ²⁾.

Diep-godsdienstig van opvatting is de penning van den Gentschen bisschop Antoni Triest (1622). Op de keerzijde is Christus afgebeeld met zijn kruis; uit zijn zijdewonde spuit het bloed in een kelk, die op den grond naast hem is geplaatst. Het omschrift luidt: „In foraminibus petrae confidentia mea” ³⁾.

Het kruis als triomfteeken komt voor op een tweetal penningen uit de laatste jaren van de hier besproken periode. Een penning van Philips IV vertoont op de keerzijde tusschen een wapentrophee het kruis van Constantijn in de wolken met de bekende woorden: „In hoc signo vinces”. Het omschrift luidt: „In cruce spero” ⁴⁾. De penningen, welke aartshertog Leopold Willem liet slaan, toen hij in 1647 de landvoogdij over de Zuidelijke Nederlanden aanvaardde, vertoonen een met lauwertakken omvlochten kruis, op welks linkerbalk een oog is aangebracht, terwijl van den rechterbalk een breidel afhangt als zinnebeelden eener waakzame christelijke regeering. Aan den voet van het kruis is nog een leeuw afgebeeld, die voor een lam op de vlucht gaat, hetgeen verklaard wordt door de zinspreuk: „Timore Domini” ⁵⁾.

¹⁾ Van Loon, I, blz. 545.

²⁾ Van Loon, I, blz. 544.

³⁾ Van Loon, II, blz. 140.

⁴⁾ Van Orden, I, no. 1203.

⁵⁾ Van Loon, II, blz. 301.

Min of meer emblematisch van karakter zijn ook de meeste penningen, waarop afbeeldingen van heiligen voorkomen. Zoo voeren talrijke Brusselsche legpenningen de afbeelding van Sint Michaël met den draak, den patroon der stad¹⁾. Sint Quintijn met de spijkers in zijn schouders prijkt op den gedenkpenning, welken Philips II na zijn overwinning op de Franschen bij de gelijknamige stad in 1557 door Jonghelinck deed vervaardigen²⁾.

Een penninkje, geslagen bij de herstelling van den katholieken godsdienst te Doornik na de verovering van die stad door Noircarnes in 1570, draagt de afbeelding der Moeder Gods, met de bede: Ora p(ro) nobis S(an)cta Maria³⁾.

Tot nu toe zijn nog geen allegorische penningen ter sprake gekomen, welke eénige toespeling bevatten op de Reformatie. Zij worden hier bijeen geplaatst, om hen zoodoende gemakkelijker te kunnen vergelijken met de anti-katholieke penningen uit het andere kamp, welke wij eveneens bij elkaar zullen bespreken. Zeer merkwaardig in dit opzicht is de penning, welke Steven van Herwijck in 1559 vervaardigde voor Cecilia Veeseelaar, dochter van een Antwerpsch koopman. Evenals voor de penningen van Hieronymus van Serooskerke, Petrus Plantanida (1558) en van Elisabeth van Northampton, ontleende Steven ook voor dezen penning de keerzijde aan een medaille, die door den Italiaanschen kunstenaar J. A. Rossi in 1556 vervaardigd was voor paus Paulus IV. Op dezen penning is het Geloof afgebeeld als een vrouw, die met haar rechterarm een kruis omvat; achter haar is een rund geplaatst, links van haar een juk. Steven heeft nu op zijn penning voor Cecilia Veeseelaar alleen de vrouw met het kruis overgenomen. Maar tevens heeft hij er iets aan toegevoegd. Om den linkerarm der vrouw kronkelt zich een slang, die haar schijnt te bijten, het symbool der ketterij. De vrouw maakt echter een afwerende beweging en wendt haar hoofd naar het kruis. Wanneer wij in deze personificatie niet zoozeer zien het Geloof op zich,

1) B.v. Van Loon, I, blz. 234 en 534.

2) Van Loon, I, blz. 18; Simonis, II, blz. 57, pl. IV, no. 3.

3) Van Loon, I, blz. 90.

als wel het geloof van de afgebeelde persoon, dan zouden wij in dezen penning misschien een toespeling kunnen zien op een gebeurtenis uit het religieuze leven dezer Antwerpsche koopmansdochter zelve, waarop dan ook de waarschuwing van het rand-schrift kan slaan: „Trop fier abuse C.V.”¹⁾).

Op de Hervorming zinspeelt ook een penning van Granvelle, bisschop van Atrecht, en dus voor 1560 vervaardigd. In een bergachtig landschap stroomt een rivier, op welker oever allerlei wilde dieren als aan een drinkplaats bijeen zijn. Als eerste drinkt de eenhoorn, die daartoe zijn hoorn in het water moet steken. Hierdoor zou hij het water, zoowel voor zich zelf alsook voor de andere dieren, reinigen van alle vergif en vuil. Op den penning van den bisschop van Atrecht duidt dit de herderlijke zorg aan, waardoor Granvelle „Caeteris aequae ac sibi” de ware leer van kettersche smetten moest zuiveren en vrij houden²⁾). In denzelfden zin is de eenhoorn-symboliek toegepast op een penning van Frans I van Frankrijk, die daardoor ook als handhaver der zuivere leer „Christianae Reipublicae Propugnator” wordt geëerd³⁾). Op den penning echter van Joh. Bapt. Orsini (derde kwart der vijftiende eeuw), die eveneens den eenhoorn met de bron weergeeft, kan moeilijk aan ketterij gedacht worden. Het bijschrift luidt dan ook: „Experior” zonder verdere bepaling⁴⁾). Als „bronnen-zuiveraar” komt de eenhoorn reeds voor in de „Hieroglyphica” van Pietro Valeriano, een soort dictionnaire van symbolen, welke in de eerste helft der zestiende eeuw verscheen. Hier duidt het motto allereerst op onderzoek: „Nil inexplorato”. Ook Joachim Camerarius vermeldt deze symboliek in zijn *Symbolorum et Emblematum Libri III*. Op het voetspoor van schilders zooals Jeroen Bosch, plaatst Vondel den eenhoorn aan de wateren van het paradijs:

„Daar staat de eenhoorn, die zich spiegelt in de bron.”

1) Simonis, II, blz. 200 v., pl. XXI, no. 1; verg. pl. G, no. 4; pl. XXIII, no. 5 en pl. XXV, no. 5.

2) Van Loon, I, blz. 48.

3) *Trésor*, Vol. VI, Tome XIV, pl. X, no. 5.

4) *Trésor*, Vol. IV, Tome VI, pl. XXXVI, no. 6.

en Belial weet aan Eva de bijzondere gaven van het dier te verklaren :

„Zijn horen kan venijnen schiften" ¹⁾).

Bij Epiphanius komt deze symboliek voor in verbinding met den eenhoorn als symbool van Christus. De eenhoorn reinigt de bron door daarover met zijn hoorn een kruis te maken, zooals ook Christus door zijn kruis de wereld van het kwade heeft gezuiverd. De herinnering aan de hardhandige zuiveringsmethode van Alva wordt bewaard op een penning van 1568, die den hertog afbeeldt op een zegewagen, getrokken door twee uilen, de dieren der wijsheidsgodin Athene. Alva, in volle wapenrusting, wordt door een achter hem staande Victoria met een lauwerkrans gekroond, terwijl een krachtige wind hem uit de wolken bloemen toeblaast. De reden van die eerbetuiging staat in het omschrift duidelijk vermeld : „Religionem et obedientiam redintegravit" ²⁾).

Met Van Loon meenen wij ook godsdienstig-polemische betekenis te moeten toekennen aan den in 1569 te Utrecht geslagen legpenning, welke aan de eene zijde het borstbeeld draagt van Philips II, waaromheen de titel „Rex Catholicus" zeer opvallend voluit is aangebracht. Als tegenstelling draagt de andere zijde de afbeelding van een slang, waaromheen de letters „Gevx", met het veelzeggende omschrift : „Hinc ille lacrimae" ³⁾). Om de tegenstelling met het „Rex Catholicus" der voorzijde zullen wij hier door „Geux" wel vooral de Hervormden hebben te verstaan, temeer, wijl de slang een vast symbool is voor de „ketterij".

Het vertrouwen in het ongeschokt voortbestaan der bedreigde kerk zien wij uitgedrukt op een rekenpenning der geestelijkheid van Henegouwen uit het jaar 1578. Midden in een zee staat of drijft een kerkje, dat tevergeefs door vlammen en stormwinden bedreigd wordt. Het randschrift vermeldt de belofte van Christus: „Nihil prevalebit adversus eam" ⁴⁾). De entourage, zee en winden als blazende kinderkopjes, doet denken aan den penning van

1) Adam in Ballingschap, 2e bedrijf, 1e tooneel en 4e bedrijf, 2e tooneel.

2) Van Loon, I, blz. 125.

3) Van Loon, I, blz. 127.

4) Van Loon, I, blz. 256; verg. Matth. XVI, 18.

Margareta van Parma uit 1567 en aan den later te bespreken ijsvogelpenning van Willem van Oranje. Eenzelfde vertrouwen komt tot uiting op den Antwerpschen legpenning van 1613. De vlam van een altaarvuur, zinnebeeld van den godsdienst, wordt door een sterken windstoot omlaag gedreven. Maar deze vlaag zal voorbij gaan en de vlam zal weer ongestoord branden: „Tandem resurget”¹⁾).

Dat Philips II zijn strijd beschouwde of althans wilde beschouwd zien als een strijd voor de katholieke kerk, blijkt uit den penning, welke geslagen werd in 1592, nadat Rouaan door de troepen van Parma was ontzet. Deze overwinning op den Hugenotenkoning Hendrik IV was een overwinning voor de katholieke kerk, die, met de tiara gekroond, op dezen penning is afgebeeld, in de rechterhand dragend den wereldbol en de sleutels, in de linkerhand de vredesduif. Het omschrift vertolkt dit gevoelen: „Laetare Mater Ecclesia”²⁾). Dezelfde opvatting omtrent de beteekenis van den oorlog tegen de Republiek wordt verkondigd op een penning van Philips III uit het jaar 1607, toen er vredesplannen aanhangig waren. De keerzijde van dezen penning verbeeldt een gekroonden leeuw, die in zijn rechterklauw een oorlogsstandaard draagt en in zijn linkerklauw een palmtak en een kruis³⁾). „Ad utrumque” luidt het omschrift: de Spaansche koning verklaart zich bereid tot oorlog en tot vrede, tot het laatste echter alleen op voorwaarde dat de katholieke godsdienst gehandhaafd blijft.

In een volgend artikel hopen wij de typische en allegorische penningen te bespreken, die aan hervormden kant zijn vervaardigd en die uit de Geuzenliederen dikwijls treffend kunnen worden toegelicht.

1) Van Loon, II, blz. 89.

2) Van Loon, I, blz. 426.

3) Van Loon, II, blz. 28.